

De pragmatische dirigent

In september verscheen het langverwachte vervolg op de Mengelberg-biografie uit 1999 van Frits Zwart. De auteur licht de inhoud toe.

tekst: Aad van der Ven

Opportunistisch? Misschien. Naïef? Dat wordt wel gezegd. Goed van vertrouwen? Dat in elk geval. Maar het gros van de Nederlandse bevolking gaf en geeft Willem Mengelberg, de dirigent die het Concertgebouworkest groot heeft gemaakt, een andere kwalificatie mee: landverrader. Hij heeft deze schandvlek te danken aan zijn in de ogen van velen laakbare gedrag tijdens de Tweede Wereldoorlog. In zijn onlangs voltooide Mengelberg-biografie brengt de musicoloog Frits Zwart, directeur van het Nederlands Muziek Instituut, deze conflictstof tot reële proporties terug. Hij heeft zich tientallen jaren in deze materie verdiept en zet het een en ander recht. Lang is uitgekeken naar het zojuist verschenen tweede (afsluitende) deel dat de periode 1920 tot aan 1951 behandelt, het jaar waarin een verbitterde, door het vaderland uitgekotste Mengelberg in zijn Zwitserse ballingsoord overleed – deel 1 zag in 1999 het licht. Niet voor niets werd 1920 als kantelpunt tussen de twee delen gekozen. Het was het jaar van het grote Mahler Feest, waarvoor muziek-liefhebbers van heinde en ver naar Het Concertgebouw stroomden en dat internationaal sterk de aandacht trok. Het evenement, dat uitgebreid in het eerste deel werd belicht, vormde het hoogtepunt in de loopbaan van de toen 49-jarige dirigent. In de jaren daarna moest ons land hem in toenemende mate delen met prominente orkesten elders, waaronder het New York Philharmonic Orchestra. 'Hij dirigeerde zich suf', zegt de Haagse auteur. 'Hij moest

wel. Hij had de buitenlandse honoraria dringend nodig. Voor bijvoorbeeld het onderhoud aan zijn kolossale chalet, hoog in de Zwitserse bergen, dat volgens zijn kennissen een bodemloze put was.'

Frits Zwart schetst in een gesprek voorafgaand aan de publicatie het beeld van een bon vivant met een gat in zijn hand. Voor een uitbundig feest inclusief copieus souper moest je bij Willem en Tilly Mengelberg zijn. 'Hoeveel iets kostte? Daarmee hield hij zich niet bezig', zegt de biograaf. 'Dat liet hij aan zijn secretaris over. Het was een situatie waarvan sommigen konden profiteren. Echt zorgelijk werd het door de spectaculaire geldontwaarding in Duitsland, het land waar hij vaak optrad. Hij had in 1935 amper een langdurig conflict met de fiscus over een torenhoge navordering achter de rug toen bleek dat zijn secretaris, die hij blindelings vertrouwde, met zijn geld had gespeculeerd. Dat had bijna een faillissement tot gevolg.'

OPZICHTER

Mengelberg gold als een potentaat. Maar ook de leden van het Concertgebouworkest waren geen lieverdjes. Uit het eerste deel rijst het ontluisterende beeld op van een dirigent die aan de directie een 'opzichter' vraagt om tijdens de repetities orde te houden. In het tweede deel is de situatie nauwelijks anders. 'Ook Kleiber, Monteux en Klemperer hebben herhaaldelijk geklaagd', zegt Frits Zwart. Hij haast zich op te merken dat het bij andere orkesten eigenlijk net zo was. Desondanks

'Voor een uitbundig feest inclusief copieus souper moest je bij Willem en Tilly Mengelberg zijn'

wekte het Concertgebouworkest de indruk dat het eigenlijk niet buiten Mengelberg kon. Als hij een tijdje weg was geweest, werd wel gezegd dat het bij andere dirigenten aan uiterste precisie in het samenspel ontbrak. Want als de chef ergens in uitblonk was het wel daarin.

Wat ook niet veranderde: Mengelbergs breedsprakigheid tijdens de repetities.

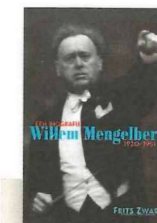
Zwart: 'Hierdoor moest in december 1936 de Faust-symfonie van Liszt zonder laatste deel worden uitgevoerd. Er was te veel tijd verloren gegaan met gepraat. Die blamage was voor het bestuur een breekpunt.' Drie jaar later kwam in zijn nieuwe contract te staan dat Mengelberg minder vaak in Amsterdam zou optreden. Mengelberg zou zich voortaan beperken tot zijn vertrouwde specialismen: Bachs *Matthäus-Passion*, Beethoven-cyclus, Mahler. Hij had wel meer gewild. Maar daar stak het bestuur, hoewel men nog steeds respect voor hem had, een stokje voor.

VOORKEUR

Naar Zwarts relaas van de oorlogsjaren en de daaropvolgende verbanning van de dirigent – globaal de tweede helft van het boek – werd uiteraard met bijzonder veel belangstelling uitgekeken. Over de politieke voorkeur van de dirigent is de auteur heel stellig: 'Mengelberg was al heel vroeg, net als zijn vrouw, een bewonderaar van Hitler. Hij behoorde tot degenen die in de Führer iemand zagen die Duitsland er bovenop zou kunnen helpen.' De biograaf trof tussen Mengelbergs correspondentie een brief van de Wehrmacht aan, waarin de dirigent dringend werd verzocht geen brieven meer te schrijven om joden te helpen. 'Niemand die grote problemen had stond bij hem voor een gesloten deur. Ging het om de joodse orkestmusici die gevaar liepen, dan kan je zeggen: het was ook zijn eigen belang als dirigent. Maar ook deportatie van enkele anderen, onder wie de moe-

der van de componiste Henriëtte Bosmans die in kamp Westerbork zat, heeft hij voorkomen, of in elk geval trachten te verhinderen. Daaraan is na de oorlog weinig aandacht geschonken. Hij heeft voor zover bekend niemand verraden. Of het zouden de joodse componisten moeten zijn van wie hij geen muziek meer mocht uitvoeren, onder wie zijn dierbare Gustav Mahler. Maar wat moest hij? Weigeren nog met het Concertgebouworkest op te treden en de musici naar huis laten gaan? Noem hem pragmatisch, niet principieel. Akkoord. Maar dan was het grootste deel van de Nederlanders in die periode pragmatisch en niet principieel.'

Willem Mengelberg 1920-1951
door Frits Zwart, 2016, Uitgeverij Bert Bakker,
720 pagina's, € 39,95